

Veduta Hvara iz 1486. godine

Kao što je to slučaj sa mnogim našim priobalnim gradovima, Hvar nalazimo kao čest motiv na panoramama i vedutama od XVI do XX stoljeća. Bilo da je riječ o orisu nautičkih svojstava hvarske luke, vojnostrateškom položaju mjesta, ili pak o pitoresknom karakteru gradskog interijera, itd., Hvar je mnogovrsnošću i bogatstvom svih ovih kvaliteta nerijetko bio predmet interesa bilo službenih kartografa, bilo onih koji su iz znatiželje svračali u mjesto. Sabiranjem ovih starih veduta Hvara, koje je još u toku, jer je građa gdje vedute možemo naći raznovrsna te razasuta po čitavoj Evropi, uspjeli smo evidentirati preko trideset prikaza u periodu od XV do XX stoljeća.¹

Predmet ovog prikaza je veduta iz 1486. godine, najstarija koju za sada znamo,² a nalazi se u rukopisu njemačkog hodočasnika Konrada von Grünemberga, naslovljenog sa **Pilgerreise von Konstanz nach Jerusalem 1486**. Rukopis predstavlja svojevrsni likovni i literarni opis putovanja za Svetu zemlju, koje je godine 1486. poduzeo ovaj vitez iz Konstance. Kako je na svom putu, Grünemberg prolazio i našom obalom, te posjetio neke naše gradove, pa je opisao, te donio vedute Poreča, Zadra, Šibenika, Hvara, Korčule i Dubrovnika. Grünembergov zapis predstavlja stoga, jedan od ranijih opisa naše obale, i svakako najraniji album veduta spomenutih gradova. Album je pogotovo značajan glede mjesta Hvara i pitanja hvarske vedutistike, jer se time uvelike promiče starost likovnih prikaza mjesta Hvara. Naime, nastala nešto manje od stotinjak godina prije često reproducirane panorame Hvara iz albuma G. F. Camozzia, koja se odlikuje razvijenim renesansnim tipom predodžbe mjesta. Grünbergova nam veduta Hvara pak prenosi dašak kasnog hvarskog srednjovjekovlja, koji nam je potpuno nepoznat u domeni likovne predodžbe.

Na ovaj izuzetni dokument, prvi je u nas upozorio Edo Pivčević u časopisu *BC Review*,³ koji je objavio dio putopisa koji se odnosi na naše krajeve, te objavio crno-bijele reprodukcije veduta spomenutih mjesta.⁴

Grünemberg nam je o svom putovanju ostavio dva zapisa. Jedan se nalazi u Forschungsbibliothek u Gothi, a drugi u Landesbibliothek u Karlsruheu.⁵ Rukopisi se u cjelini malo razlikuju. Razlike u tekstu su uglavnom sintatičke, dok je u likovnoj obradi primjerak u Gothi dotjeraniji. Razlike su nešto očitije u pogledu obrade veduta. Autorstvo ovih veduta je sporno, naime, da li je Grünemberg i autor ovih

ilustracija, ili pak samo jednog rukopisnog primjerka, te da li je Grünemberg isključivi kompilator ovog putopisa, nije utvrđeno. Svakako, u uvodu primjerka iz Gothe, Grünemberg navodi da je on sam vlastoručno izveo neke ilustracije. O autorstvu i odnosu ilustracija ova dva Grünembergova zapisa, međutim bez definitivnog zaključka, pozabavio se svojedobno Hellmut Lehman-Haupt.⁶ Problemom odnosa ovih dvaju zapisa, mi ćemo se pozabaviti kroz pitanje pojedinačne autentičnosti ilustracija s obzirom na motiv, posebno glede mjesta Hvara. Za tekstualni dio oslonit ćemo se na prijevod što su ga sačinili J. Goldfriedrich i W. Fränzel u spomenutom izdanju Grünembergova putopisa 1912. godine.⁷

Zapis hodočašća Konrada von Grünemberga, jedan je od mnogih sličnih u literaturi XV stoljeća. Ovo je naime stoljeće kad cvjeta putopisna literatura s temom pohoda Kristovu grobu. Na svojevrsan način, ovi putopisi predstavljaju i prvu masovniju pojavu turističkih zapisa, jer je hodočasnik, uz misionarski motiv, na putovanje vodila i probuđena humanistička želja Evropljana, za upoznavanjem nepoznatih krajeva, ljudi i običaja. Sam Grünemberg, u uvodu svog putopisa navodi, da je ovo djelo napravio, kako bi svojim prijateljima i mecena prenio živopisnost jednog nepoznatog svijeta, istoka. Putopisni zapisi iz XV stoljeća, predstavljaju stoga jedno od najranijih inozemnih iskaza i impresija o našim krajevima. Ovome je, pored kulturoloških razloga, svakako prethodila i novonastala politička situacija na istočnoj obali Jadrana. Naime, početkom XV stoljeća, Dalmacija je definitivno došla pod vlast Venecije, te je na taj način bila aktivno uključena u venecijanski prekomorski tranzit za Istok. Hodočašća, koja možemo pratiti od XIII stoljeća, pa na dalje, od druge polovice XV stoljeća, ukoliko hodočašće ide preko Venecije, a gotovo je cijela srednja Evropa gravitirala Veneciji, kao ishodištu prekomorskog puta na Istok, isključivo idu preko Dalmacije. Od putopisne literature, XV stoljeća, za nas su svakako najinteresantniji oni zapisi koji donose nešto opširnije podatke o našoj obali. To su zapisi Gabriela Muffela — putovao 1465. god.,⁸ Saskog vojvode — putovao 1476. god.,⁹ Santa Brasce — putovao 1480. god.,¹⁰ Felixa Fabera — putovao 1480. i 1483/84. god.,¹¹ Paula Waltera Guglingena — putovao također 1483/84. god.,¹² Bernharda von Breytembacha — putovao 1483/84. god.,¹³ Lengherranda iz Monsa — putovao 1486. god.,¹⁴ Pietra Casole — putovao 1494. god.¹⁵ Od posebnog je značaja Grünembergov putopis, jer, kako rekosmo, uz tekstualni opis donosi i vedute naših jadranskih mjesta, koje je na svom putu posjetio.¹⁶

Grünemberg¹⁷ se na putovanje uputio iz svog rodnog Konstanca 22. IV 1486. godine. Preko Trenta, Feltre, Trevisa, Mestre, Marghere, stigao je krajem idućeg mjeseca u Veneciju. Tu boravi nekoliko dana, opisuje svečanosti na trgu sv. Marka, te naročito izgled Venecijanke, koja ga je izgleda zadivila slobodom svog ponašanja i odijevanja. Ovdje naročito dolazi do izražaja njegova kasnogotička sklonost za vizualnim percipiranjem stvarnosti, koja do punog izraza dolazi upravo u njegovim ilustracijama. Uskoro nalazi prevoznika za Svetu zemlju. To je na daleko poznati Agostino Contarini, zvan Zaffo (Zappo, Jaffo, — od Jaffe, kako je obično nazivan), brodar, specija-

liziran za prevoz putnika u Svetu zemlju,¹⁸ te 31. V započinje svoj prekomorski put. U društvu su mu ugledne ličnosti onog doba: Herzog Johann von Bayern, Graf Wilhelm von Werdenberg, Diepold von Hasberg, Ludwig von Rechberg, Ambrosius Gugelberg, Georg von Rottendon (Rotterdam?), Johann von Mislan, Erbmarschall von Stettin, Johann Seiden iz Würgena, Dr. Johann Fries, Dr. Johann von Leyden, Guido von Bloss, Michael iz Leigena, Jost Etter iz Zuga, Johann Pranborken iz Pommerna, Heinrich von Bless, Gospodin iz Chateaubrianda, Alan von Halloville, Guido von Poussy, Guido von Durentess, Franz von Dormoino, Peter de Wibremen, Gospodin iz Millobriga, Jann Leomadro, Gospodin iz Salettea, Kraljevski komornik Andrija iz Ugarske, te jedan svećenik.¹⁹

Nedugo nakon isplovljenja Grünemberg se upušta u potanko opisivanje patronove galije i organizacije života i rada na njoj.²⁰ U Poreč (mjesto imenuje PARENTZ) stiže 3. VI. Nakon kratkog opisa grada, te spomena Rovinja (ZUBIGNIA) i Pule (POLO), 7. VI stiže u Zadar (SARA). Shodno svojoj hodočasničkoj misiji, i ovdje se uglavnom zadržava na nabranjanju svetaca i njihovih moći koje se u Zadru čuvaju. Spominje zatim Biograd koji imenuje ALT SARA (Stari Zadar, Zaravecchia), te opisuje Šibenik (SIBENNEGK). U Hvar (LESSINA)²¹ stiže 15. VI, na dan svetog Vida. O Hvaru Grünemberg bilježi: »U srijedu, na dan svetog Vida, imali smo pramčani vjetar čitav dan, te smo bili prisiljeni ploviti po dijagonalnom kursu gotovo sve do Apulije koja pripada napuljskom kraljevstvu. Predvečer je u krmu zapuhao svježi povjetarac, te smo oko ponoći stigli u Hvar, grad sagrađen od ugarskog kralja, koji je od gore spomenutog kralja Wentzlaus-a, također bio prodan Venecijancima. Hvar je sedamdeset milja udaljen od Šibenika i stotinu milja od Zadra, a u njemu se nalaze dva samostana i opatija.«²² Slijedeći dan popodne isplovljava, te pred večer stiže u Korčulu (KURSULA). Slijedi zatim opis Korčule i Dubrovnika (RAGUSA), u koji stiže 18. VI, i na opisu kojeg se najviše zadržava. Nakon toga spominje Budvu (BUDWA) i Kotor (KATHERA), te dalje, luke, u koje, na svom putu za Svetu zemlju pristaje. Putovanje završava povratkom u Veneciju novembra iste godine.

Grünembergovi opisi su vrlo šturi, osim u opisu Venecijanke, Contarinijeva broda, i uglavnom se svode na nabranjanje generalija vezanih za hodočašće. Podaci koje navodi, u mnogim su detaljima također netočni. Tako za Hvar kaže da ga je sagradio ugarski kralj²³ te da je Venecijancima prodan od strane kralja Wentzlaus-a (Višeslava), međutim radi se o Ladislavu Napuljskom. Netočna je također konstatacija, da u gradu postoje dva samostana i opatija.²⁴ I u opisima naših ostalih mjesta, Grünemberg nije opširniji ni puno točniji. To je rezultat karaktera njegovog opisa putovanja, koji je više doživljajan, a manje dokumentaran, kakav opis bi za nas, može biti bio korisniji. Stoga njegove literarne opise, a i likovne, kako ćemo kasnije vidjeti, treba prvenstveno vrednovati unutar turističke, dojmovne literature. A po tome, Grünembergovi zapisi idu u red najranijih.

Dem Lessina ist oer gebunden am Einzug von Dingen und litz
 oen der vorgehelt lung vorgehelt verlosst den vengern
 und lagere zwau etofen und qm apfuf dwdm und litz
 abenezuf mit den silberneft und gundert mit von Sara
 Dem gegen Lessina aber litz oer in fufet Luca gehayen

Skrtnost u tekstualnom opisu putovanja, Grünemberg je uvelike nadoknadio bogato ilustriranim crtežima. Grünemberg je bilježio izgled onodobnih gradova, scene koje su mu se činile impresivnima, poput grupe turskih konjanika koje je vidio u Dubrovniku, ili galije kojom je putovao itd. Od ovih ilustracija za nas su svakako najinteresantnije vedute naših priobalnih mjesta. Vedute su rađene kombiniranom tehnikom sepija-akvarel, u tipično kasnogotičkoj, sjevernjačkoj ekspresivnoj grafiji. Likovno su vrlo kvalitetne, naročito serija iz primjerka u Gothi, a po bogatstvu zapažanja i pristupa u prikazivanju gradskog pejzaža, idu u red najkvalitetnijih veduta XV stoljeća.²⁵ Po kvaliteti i djelomično sadržaju prizora, vedute iz Gothe i Karlsruhe primjerka se razlikuju. Razlika je u visini vizure mjesta. U Gotha primjerku, mjesto je viđeno iz ptičje perspektive i u širokom kadru, dok je u Karlsruhe primjerku pogled sužen. Razlika je u kvaliteti crteža i kolora. Gotha primjerak je naime mnogo dotjeraniji i kvalitetniji, te predstavlja zasigurno vrhunsku kvalitetu onodobne ručne ilustracije. I u koloru je Gotha primjerak mnogo bogatiji i iznijansiraniji od Karlsruhe primjerka. Također i u grafičkoj organizaciji površine lista. Tako je u pogledu lista s vedutom Hvara, u Gotha primjerku, tekst o Hvaru ukomponiran u lijevi gornji ugao, a ime mjesta postavljeno u kartuši iznad prikaza grada, dok je u Karlsruhe primjerku, tekst o Hvaru razdjeljen na dva lista, a ime mjesta na prilično sporednom mjestu, što sve skupa odaje izvjesnu nemarnost u postupku. U seriji dalmatinskih gradova, u Karlsruhe primjerku nalazimo i prikaz Biograda (ALT SARA), kojeg ne nalazimo u Gotha primjerku. K tome, vedute u Gotha primjerku, u par detalja pokazuju tehnologiju crtanja, koja je simptomatična za grafičku tehniku drvoreza, kao što su linearno i crtkasto oblikovanje površine mora, zasjenjivanje putem crtica, čega nema u Karlsruhe primjerku. Ova potonja razlika između dva primjerka Grünembergova zapisa, tema je jedne zanimljive studije o utjecaju rane štampe i grafičke tehnike uopće, na crtež, odnosno ručnu ilustraciju u drugoj polovici XV stoljeća.²⁶ U ovom slučaju, radi se o utjecaju štamparije Petera Schefera,²⁷ odnosno slikara i drvorezbara iz Utrehta Erharda Reuwicha na ilustracije gradova u Gotha primjerku Grünembergova zapisa. Naime, putujući 1483. godine za Svetu zemlju, slikar Reuwich je načinio nekoliko veduta gradova, koje su publicirane u putopisu Dekana iz Meinza, Bernharda von Breytembacha, u spomenutoj štampariji prvi put 11. II 1486. godine, u tehnici drvoreza. Od naših gradova, u Breytembachovu putopisu se nalazi veduta Poreča. Ovu, i ostale koje se nalaze u Breytembachovu putopisu, nalazimo pak vjerno precrtane u Gotha primjerku Grünembergova putopisa, koji je kompiliran 1487. godine.²⁸ Očito je dakle, da je kompilator ilustracija u Gotha primjerku (da li je to i Grünemberg, nije utvrđeno), koristio već postojeće vedute iz Breytembachova putopisa, izrađene od slikara Reuwicha, a one, koje u Breytembachovu putopisu nema, a to su, što se tiče naših gradova Zadar, Šibenik, Hvar, Korčula i Dubrovnik, izveo imitirajući maniru likovnog rukopisa drvoreza, kakve su ilustracije u Breytembachovu putopisu.

Vedute iz Karlsruhe primjerka, su pak jedinstvene u likovnoj obradi, i nemaju poznati uzorak. Logično je dakle za pretpostaviti, da su nastajale na licu mjesta, za vrijeme putovanja, te da su u tom smislu dokumentarnije od veduta iz Gotha primjerka, koje su nastale na bazi naknadne kompilacije Reuwichovih veduta i veduta iz Karlsruhe primjerka. Ovome ide u prilog prije spomenuta činjenica, da su bogatstvo, dotjeranost i razrađenost crteža i kolorita u Gotha primjerku, mogli nastati tek naknadno, za Grünembergovu povratka iz Svete zemlje.

Ovaj interesantni problem odnosa Breytembachova i dva Grünembergovu putopisa, nas je pak prvenstveno zanimao kao put za određenje dokumentarnosti veduta naših mjesta, posebice Hvara.

U opisu vedute Hvara, mi ćemo se poslužiti obim primjercima, jako ćemo za osnov uzeti onaj iz Gothe, zbog bogatijeg sadržaja i vizualne jasnoće, koja mu je svojstvenija. Glede dokumentarnosti, Gotha primjerak, u bitnome ne odudara od predložka (Karlsruhe), pa ni ta činjenica ne prijeti, da za osnovni predložak vedute Hvara uzmemo onaj iz Gotha manuskripta.

Mjesto Hvar je prikazano iz zračne vizure, s južne-morske strane, i to dio onodobnog Hvara koji leži na obronku brda podno gradske tvrđave. Grad je smješten u jednoj reduciranoj i nestvarnoj geografiji zapadnog dijela otoka, kao da leži na samom njegovom zapadnom kraju.²⁹ Obris grada prema zapadu određuje Dominikanski samostan, prema istoku — istočne gradske zidine, prema sjeveru — tvrđava, a prema jugu — gradska pjaca. Mada je dio Hvara zacrtan ovim obrisom, u ono vrijeme predstavljao zasigurno jedini upečatljivi vizualni motiv mjesta, poznavajući preko dokumenata i prema sačuvanim ostacima, onodobni gabarit Hvara, nalazimo da ga je Grünemberg suzio i reducirao, na otprilike onaj dio grada, koji je omeđen gradskim zidom. Tako nisu ucrtani: gotička Katedrala i Arsenal, dakle objekti koji su u onodobnoj ikonografiji Hvara predstavljali važne elemente mjesta, i koje je Grünemberg morao zapaziti. Neobično je odsustvo prikaza augustinijanskog i franjevačkog samostana, te predgrađa Burga, koje se u ono vrijeme intenzivno građevinski oblikovalo.³⁰ Unutar ovog obrisa ucrtani su dijelovi grada: Groda, Gojava, predio oko crkve sv. Marka, tvrđava i pjaca, međutim, koliko s izvanrednom koncentracijom na pojedine detalje, toliko bez izrazitijeg urbanog reda i strukture tih dijelova unutar cjeline grada. Tako Groda i Gojava djeluju kao gomile kuća, krovova, prozora, dimnjaka, u kojima je nemoguće prepoznati objekte. Međutim, zbog iste, tipično gotičke sklonosti prema detalju, Grünemberg nam je ostavio vrlo neposredne i prilično informativne orise nekih važnijih objekata i sadržaja onodobnog Hvara. Tako vidimo staru tvrđavu, gradnja koje je započela u XIII stoljeću,³¹ koja je prilično jednostavnog oblika, sa tri kule, te istaknutim meliranim završetkom južnih vratiju, što je vjerojatno ostatak kule, koju je prema pučko-plemičkoj pomirbi iz 1418. godine trebalo porušiti.³² Desno od tvrđave vidimo crkvicu sv. Nikole — vojno pomorsku osmatračnicu (tzv. S. Nicolo Alto). Zanimljivo je spomenuti da se prilikom posjete Hvaru 1483. godine, hodočasnik iz Ulma, Felix Faber, sa nekolicinom svojih prij-

telja popeo do ove osmatračnice, izvješćujući pritom, da se može vidjeti poluotok Gargano u Italiji.³³ (Izvanredna vidljivost dijela Jadranskog mora, sa ovog mjesta, jedan je od važnijih elemenata za vrednovanje onodobnih nautičkih i strateških svojstava Hvara.³⁴) Podno tvrđave spuštaju se gotičke zidine sa kulama, od kojih nam se južni zid čini pomalo nestvarnim, budući se prema zapadu proteže sve do kraja crkve sv. Marka.³⁵ Unutar gradskog zida vidimo crkvicu sv. Duha, neobične preslice i fasade, te izrazito istaknute rozete. Od prikaza arhitekture grada, Grünemberg najviše pažnje posvećuje kompleksu Kneževa palače. Kompleks čine tri kule i dva polukružna bastiona, od kojih na onom većem,³⁶ vidimo ploču s reljefom lava sv. Marka, vjerojatno onu koju je 1462. godine postavio F. Justus.³⁷ Ispod ploče, na bastionu vidimo četiri rupe, iz kojih vire, vjerojatno topovske cijevi.³⁸ Od ovog bastiona do susjedne kule, one kasnije nazvane sat-kula, proteže se impozantna gotička građevina, meliranog završetka zida, sa dva reda gotičkih bifora tzv. velika dvorana Kneževa palače, koja se počinje graditi 1466. god., ali je uslijed oštećenja 1571. god. i 1579. god. srušena.³⁹ Desno od glavnih gradskih vratiju, otprilike na položaju do stare palače Paladinić, Grünemberg s očevidnom impresioniranošću ucrtava visoku palmu.⁴⁰

Iako je obris mjesta konvencionalno zaokružio na obris gradskih zidina, najistaknutiji segment u Grünembergovu prikazu Hvara, je svakako prikaz mjesta podno gradskih zidina — prikaz hvarske pjace. Tako sa tipično gotičkom, humanističkom interesu prema neposrednom ljudskom mileau, Grünemberg crta ljude u razgovoru, šetnji, zabavljачe na pjaci, prizor klanja goveda, te ljude okupljene oko tog događaja, mesara u radnji, izlog jednog trgovca keramikom, razne dućane na pjaci, nekoliko lađica izvučenih na obalu — jednom rječju, slika jedan bogati svakodnevnii život na tom prostoru. I na kraju, u donjem lijevom uglu slike, kao zasebni detalj, vidimo vrlo vjerni prikaz galije A. Contarinia, kojom je Grünemberg putovao (a među osobama na krmi broda, vjerojatno i samog Grünemberga), a iznad toga mletačku vojnu galiju.

Veduta Hvara na primjerku iz Karlsruhe-a je nešto drugačija. Predočeni kadar mjesta je dosta skraćen, i da tako kažem, mnogo realističniji, a vizura gledanja je također mnogo niža. Nema prikaza gradske pjace, osim naznake slobodne površine ispred južnog gradskog zida, te nekoliko kuća na tom prostoru.⁴¹ Također nema prikaza galije A. Contarinia, niti mletačke galije. Mjesto toga, u luci, ispred grada, vidimo jednu galiju, dvije manje lađe, te dva delfina. Uzuev lošijeg crteža, prikaz samog grada je gotovo identičan prethodnom primjerku. Prikaz Hvara iz Karlsruhe primjerka je dakle u svemu mnogo lošiji, no s druge strane je dokumentarniji od Gothe primjerka, što vidimo po realističnijem geografskom izrezu mjesta, realističnijem smještaju grada u geo-pejzaž, autentičnijem prikazu obale, pa do nekih detalja, kao što je prikaz jugoistočne kule Kneževa kompleksa, koja je pravokutnog tlocrta, a ne polukružnog kao u Gotha primjerku.

Pokušamo li ikonografski i likovno analizirati cjelinu Grünembergovu sliku Hvara, nalazimo da je ova sačinjena od raznovrsnih

sadržaja, odnosno vizualnih segmenata, koji su autora motivirali. Ti vizualni segmenti su: prizor na hvarskoj pjaci, južni gradski zid, palma, tvrđava i zidine, aglomeracija kuća podno tvrđave i galija pred lukom. Nije teško razumjeti ovakav Grünembergov izbor onoga, što mu je tadašnji Hvar mogao isprizoriti.

Izbor suženijeg urbanog gabarita Hvara (dakle samo onog dijela podno gradskog kaštila), nastao je vjerojatno zato, što mu se ovaj relativno zatvoreni i cjeloviti dio Hvara, činio najatraktivnijim urbanim dijelom. S druge strane, ovaj dio sadrži, osim Katedrale, sve elemente koji čine tadašnju konvencionalnu predodžbu grada: tvrđavu, zidine, pjacu, te i s tog aspekta posjeduje relativnu cjelovitost, zbog koje je zanemaren ostali dio grada. Južnim gradskim zidom Grünemberg je fasciniran radi slikovitosti ove hvarske vizure.⁴² Visokom palmom do gradskih vratiju, Grünemberg je opet fasciniran radi egzotičnosti ove flore.⁴³ Da bi opet dokumentirao svoje prisustvo u Hvaru, Grünemberg ucrtava galiju kojom je putovao. Iz iste sklonosti sa bilježenjem one neposredne, živopisne predmetnosti, kao i tipične gotičke sklonosti za bilježenjem onih prostora i sadržaja, gdje se prisutnost čovjeka najneposrednije pokazuje, Grünemberg svoj prikaz koncentrira na hvarsku pjacu. Koliko da je interesantan za upoznavanje ondašnjeg izgleda pjace, toliko je ovaj segment prikaza, zbog naglašenosti koju mu autor pridaje, još interesantniji, jer otkriva osobitu ulogu pjace u onodobnom tkivu i medievalnoj slici grada Hvara. Naime, kao *plathe comunis*, pjaca je pogotovo u ovo vrijeme bila arterija sveukupnog života Hvara (javnog, političkog, sakralnog, prometnog, trgovačkog itd.). Opisujući pjacu, ispunjenu ljudima, životom, u jednom svakodnevnom događanju, Grünemberg je na najbolji način izrazio, visoko urbanizirani društveni interijer Hvara u XV stoljeću.

Mada naginje impresivnoj predodžbi grada, kao i u samom tekstu, što je rezultat putopisnog karaktera Grünembergova djela, njegove vedute mjesta, pored toga i svakako izražavaju onodobno konvencionalno shvaćanje i razumijevanje društvenog i prostornog organizma — grada. Kako vidimo, grad, (u ovom slučaju Hvar), za Grünemberga je mjesto očitovanja, zbivanja i ostvarivanja mnogovrsnih društvenih pojava i potreba, od rada, što vidimo u prikazu pjace, stanovanja (u prikazu kuća podno tvrđave), komuniciranja (također u prikazu pjace), zaštite (u prikazu tvrđave i zidina), pa do potrebe za slikovitošću vlastitog životnog prostora, što vidimo u prikazu južnog gradskog zida i prikazu palme.⁴⁴ Ovakav Grünembergov stav o gradu, koji je tipičan za kulturu kasnog evropskog srednjovjekovlja, karakterističan je dakle i za svijest onodobnih Hvarana. Stoga ne možemo, a da u mnogovrsnosti Grünembergove slike Hvara, ne prepoznamo trag hvarskog srednjovjekovnog socijalnog i političkog pluralizma u pitanjima uprave, vlasti, pa i u pitanjima predodžbe grada, dok se unutar hvarske Komune još nije bio tako oštro i surovo nametnuo pojam prava na grad, od strane samo jednog dijela mnogovrsne hvarske komunalne zajednice. Čini mi se da ovaj crtež, na percipitivnoj razini, na razini predodžbe mjesta, svojim pluralizmom viđenja, izražava upravo taj komunalni društveni pluralizam, tadašnju komu-

nalnu svijest o gradu kao zajedničkom dobru i interesu i zajedničkom djelu svih njegovih heterogenih žitelja: zanatlija, plemića, seljaka itd. Već od sredine XV stoljeća, pa dalje, možemo pratiti, kako se plemićki stalež, kao dio ove heterogene zajednice, polako, ali sigurno nameće kao isključivi i jedini nosilac politike oblikovanja grada Hvara, dok se učestvovanja ostalih dijelova stanovništva na tom polju, i inim drugima, odbacuju,⁴⁵ a da bi niti stotinjak godina kasnije, u reprezentativnoj, aristokratskoj, i da tako kažem izrazito monokromnoj predodžbi Hvara u albumu G. F. Camotia, vidjeli konačni trijumf i konačnu pobjedu ove plemićke predodžbe Hvara. Veliki je dar za nas, što je ovaj obrazovani i oštrovidni Evropejac, humanista Konrad von Grünemberg, možda prvi i posljednji, zabilježio onaj Hvar, u kom su i plemići i pučani još zajedno, ravnopravno sudjelovali u slici grada. Već slijedeći prikaz Hvara, iz albuma spomenutog Camotia, koji je iz 1571. godine, pokazuje Hvar, u kom se može ogledati jedino patricijski stalež Hvara.

B I L J E Š K E

1. v. Periodični izvještaj Centra za zaštitu kulturne baštine Hvar, br. 130/1981. god.

2. Najstarija veduta za koju se do sada znalo, nalazi se u albumu mletačkog kartografa G. F. Camotia (Camozzia), koji je izdan u Veneciji 1571. godine. Jedan od rijetko cjelovitih primjeraka ovog albuma, posjeduje hvarska obitelj Machiedo.

3. Edo Pivčević, Konrad von Grünemberg's Visit to Croatian Coastal Towns in 1486., British-Croatian Review.

Zahvaljujem Prof. Nikši Petriću koji me upozorio na ovu reviju, te tako omogućio potragu za izvornim dokumentima. Ovom prilikom zahvaljujem prijateljima Hvara i hvarske prošlosti Prof. Eleonori Luthander, Ing. Karl Zelinki, te Ing. Hans Jörgeru, koji su mi svesrdno pomogli u pronalaženju starije putopisne literature, koja se odnosi na mjesto i otok Hvar, te Dalmaciju uopće, koja se nalazi u njemačkim arhivima i bibliotekama.

4. U jedinom djelu u nas, gdje je sistematično obrađena tema starije putopisne literature o našoj zemlji, »Putovanja po balkanskom poluostrvu srednjeg vieka Od dra. Petra Matkovića« (Rad JAZU, Knjiga XLII, Zagreb 1878.), putopis Konrada von Grünemberga nije zabilježen, što je svakako jedan od razloga što se tako kasno upoznajemo sa ovim dokumentom. Međutim, i u samoj Grünembergovoj domovini, putopis je tiskan relativno kasno, tek 1912. godine, i to u djelu: Johann Goldfriedrich / Walter Fränzel, Ritter Grünembergs Pilgerfahrt ins Heilige Land 1486., Voigtländers Quellenbücher, Band 18, Leipzig 1912.

5. Gotha, Forschungsbibl., cod. Chart. A 541; Karlsruhe, LB, cod. St. Peter pap. 32.

6. Hellmut Lehman-Haupt, Die Holzschnitte der Breydenbachschen Pilgerfahrt als Vorbilder Gezeichnete Handschriftenillustration, Gutenberg Jahrbuch 1929.

7. Njihov tekst je kombinacija Gotha i Karlsruhe primjerka, uz prevod na novonjemački.

8. Reinhold Röhricht, Deutsche Pilgerreisen nach dem Heiligen Lande, Scientia Verlag Aalen, 1967., str. 133.

9. Peregrinatio seu passagium ad terram Sanctam Illmi Principis Alberti Ducis Saxoniae, I. B. Menckenii, Scriptores Rerum Germanicarum praecipue Saxoniarum, Lipsiae, MDCCXXVIII.

10. Viaggio in Terrasanta di Santo Brasca 1480. . . ., Milano 1966. Dio ovog putopisa koji se odnosi na mjesto Hvar, obradio je Slobodan P. Novak u članku: Hodočasnik Santo Brasca na Hvaru 1480. godine, Hvarski zbornik 6/1978.

11. Fratrisc Felicis Fabri, Evagatorium in Terrae Sancte, Arabiae et Aegypti Peregrinationem, Stuttgart 1843.

Putopis je djelomično obradio Petar Matković u spomenutom radu. Ovaj izuzetni opis Dalmacije, koji obiluje mnogim zanimljivim podacima, trebati će međutim objaviti u cijelosti.

12. M. Soltweck, *Fratris Pauli Waltheri Guglingensis itinerarium in terram sanctam et ad sanctam Catnarfnam*, 1892.

13. H. W. Davies, B. v. Breydembach and his Journey to the Holy Land 1483—84., *A Bibliography*, London 1911.

14. *Méniglaise, Voyage de G. Lengherrand, Mons 1861.*

15. Ovaj putopis su djelomično obrađivali Jorjo Tadić, Cvito Fisković, Slobodan P. Novak. Cjeloviti putopis je obradila M. Margaret Newett u knjizi Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem in the Year 1494., Manchester 1907.

Za pitanje putopisne literature XV stoljeća v.:

Reinhold Röhrich, *Bibliotheca geographica Palaestinae*, Berlin 1890. / Jeruzalem 1963., također prije spomenuto djelo istog autora, zatim spomenuto djelo Petra Matkovića, te Jorjo Tadić, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, Dubrovnik 1939.

16. Vedute nekih naših mjesta, ali ne potpuno kao Grünemberg donose još G. Muffel (Poreča, Pule i Dubrovnik), te B. v. Breytombach koji donosi sliku Poreča.

17. Konrad von Grünemberg se rodio u prvoj polovici XV stoljeća u Konstanci na Bodenskom jezeru, a umro 1494. godine. Potekao je iz imućne građanske porodice. Otac mu je bio neko vrijeme gradonačelnik, a sam je Konrad od 1441. god. pa sve do svoje smrti bio upravitelj gradnje Katedrale sv. Stjepana u Konstanci. Konrad je međutim značajniji kao heraldičar. Godine 1483. on je kompilirao svoj *Wappenbuch*, jedan od najopširnijih srednjovjekovnih grbovnika (preko 2000 grbova). Zanimljivo je za povijest naše heraldike, da je Grünemberg u svom grbovniku registrirao, doduše netočno i dva naša grba: Dalmacije i Hrvatske.

18. O Agostinu Contarini vidi u S. P. Novak, *Hvarski zbornik* br. 6/1978. Prevoznik Contarini je bio naročito aktivan u drugoj polovici XV st., a bio je član ugledne brodovlasničke porodice, koja je dala nekoliko vrsnih kapetana, specijaliziranih za relaciju Venecija - Jajfa (Andrea C., Bernardo C., Sebastian C.). Agostinovim brodom putovali su mnogi ondašnji kulturni i znatiželjni ljudi Evrope. Sliku njegova broda nalazimo također u Grünembergovu putopisu.

19. Ovo je jedan od najranijih popisa putnika koji su prolazili našom obalom. Putnici su manom pripadnici najviših političkih i crkvenih staleža onodobne Evrope. Zanimljivo je zamisliti njihov susret s domaćim ljudima, kao i to kako su primljeni u Hvaru. O tome doduše postoje rijetki izvještaji, međutim prilično su oprečnog stava. Dok je npr. Santo Brasca oduševljen Hvarom i ljubaznošću kojom su ga ugostili Franjevci, dotle je Pietro Casola prilično nezadovoljan. S druge strane, ne smijemo previdjeti da su ovi susreti mnogo značili i poticali kulturnu svijest u onodobnom Hvaru.

20. Grünembergov putopis je posebno zanimljiv zbog opisa Patronove galije, te srednjovjekovne terminologije vezane za brod i navigaciju.

21. Grünemberg Hvar imenuje Lessina, prema standardnoj nominaciji u ondašnjem pomorskom žargonu. O ovome v. Niko Duboković *Nadalini, Lisna, Periodični izvještaj CZZKBa 127/1981.*

22. Prijevod sačinjen prema izdanju putopisa iz 1912. god.

23. Možda Grünemberg ovdje misli na Kralja Belu IV!

24. U XV stoljeću, u Hvaru su postojala tri samostana: dominikanski, franjevački i augustinijski, dok je mjesto od XIII stoljeća, sjedište Biskupije. Naznaka Opatija, može se odnositi na činjenicu, da je u predaji Hvarana, koja je Grünembergu mogla biti dostupna, sačuvana uspomena na benediktinsku opatiju s. Maria di Lesna, koja je ustupljena Biskupu za sjedište u Hvaru.

25. Mislimo dakako na vrstu vedute kakva se podrazumijeva u kartografiji, a ne na vrst umjetničke vedute. Njihove su razlike strukturalne, jer se radi o dva različita pristupa motivu: u kartografiji, veduta ima zadatak, da što zornije i opširnije prezentira jedan grad, dok je u umjetničkoj, veduta u funkciji pejzaža. Odatle, jedna permanentna likovna retardiranost kartografske vedute spram umjetničke.

26. Hellmut Lehmann - Haupt, spomenuto djelo, *Gutenberg Jahrbuch 1929.*

27. Nekoliko knjiga štampanih u ovoj radionici u Meinzu, nalaze se i kod nas. v. Josip Badalić, *Inkunabule u NR Hrvatskoj, Djela JAZU, Knjiga 45, Zagreb 1952.*

28. H. Lehmann - Haupt, spomenuto djelo, str. 158 i 160.

29. Zapadni prostor otoka je vjerojatno sabijen radi prikaza dvije galije.

30. V. Niko Duboković *Nadalini, O građevinskom razvoju grada Hvara sredinom XV stoljeća, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, Split 1960.*

31. Remigio Bučić, O javnim građevinama i zgradama u Hvaru, Split 1956.

32. Šime Ljubić, *Statuta et leges civitatis Buduae, civitatis Scradonae, et civitatis et insulae Lesinae, Zagreb 1882—3.*, str. 395.

33. *Evagatorium in Terrae Sanctae...*, Tom 3., str. 364.

34. Niko Duboković Nadalini, *Nautička svojstva luke grada Hvara, Prilozi povijesti otoka Hvara II, Hvar 1962.*

35. O problemu južnog gradskog zida vidi: Remigio Bučić, *O javnim građevinama i zgradama u Hvaru, Split 1956.*, str. 13, te Nikša Petrić, Sukobi plemića i pučana kroz izgradnju grada Hvara, Radovi 10 (Institut za hrvatsku povijest), Zagreb 1977.

36. Radi se o objektu koji će kasnije biti nadograđen, tzv. Torre Inferior. O ovome vidi: Niko Duboković Nadalini, *Negdašnji izgled sklopa kneževih palača, u Hvaru, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 14, Split 1962.*, i Đino Novak, Rušenje i preobražaj sklopa kneževih palača u Hvaru, *Hvarski zbornik 4, Hvar 1976.*

37. Remigio Bučić, navedeno djelo, str. 35.

38. Prema proučenim arhivskim dokumentima o ovome nemamo spomena, međutim, pretpostavka da se ovdje radi o topovima je prihvatljiva, jer osim topova koji su mogli biti smješteni u hvarskoj tvrđavi, Hvar u ovo vrijeme nije mogao imati nijednu drugu artiljerijsku bateriju koja bi branila neprijateljski pristup u samu luku.

39. Ivo Štambuk, *Razvoj hvarske pjace, Hvarski zbornik 4, Hvar 1976, str. 267.*

40. Crtež palme do glavnih gradskih vratiju značajan je kako sa hortikulturnog aspekta, tako i sa toponomastičkog. (v. Cvito Fisković, *Palma u srednjovjekovnoj Dalmaciji, Slobodna Dalmacija, 17. VII 1982.*) Ovo je naime jedan od najranijih prikaza ovog stabla na našoj obali. Prema tipu, pripada vrsti visoke palme (*Phoenix dactilophera*), kojih i danas u Hvaru nalazimo nekoliko, međutim najstarija i najveća je ona u vrtu Novak Kronjac u predjelu Gojava. Palmu sa Grünembergove vedute ne nalazimo više u XVI stoljeću. Sa toponomastičkog aspekta, naznaka palme potvrđuje stari toponim Hvara *Porta del Datollo*, koji se javlja u jednom dokumentu iz 1466. god. u vezi određenja gradskih puteva u Hvaru (v. Mirko Zjačić, *Regeste pergamena XV vijeka Kaptolskog arhiva u Hvaru, Bilten Historijskog arhiva Komune Hvarske, Hvar 1965, str. 18.*) Grünemberg je palmu ucrtao unutar južnog gradskog zida, ispred jedne poduže zgrade, za koju možemo pretpostaviti da je palača Lucić-Paladinić gornja. Neizvjesno je ipak, da li je palma zaista bila unutar ili ispred gradskog zida. Svakako, ona je tu već dugo stajala, kad se 1466. god. njome koristi u određivanju dijelova grada.

41. Odsustvo prikaza pjace na Karlsruhe primjerku, mislim da ne umanjuje dokumentarnost Gotha primjerka. Bivajući u Hvaru vrlo kratko, svega jedno jutro, Grünembergu se činilo važnijim da u svoju radnu skicu (Karlsruhe primjerak), unese one elemente slike Hvara koje mjesto čine posebnim, kao što su geografija, obris, urbani okvir, te arhitektonski izgled, a ne ono što mu se činilo običnim i naravnim, kao što je prikaz gradskog života na pjaci, koji je lako mogao naknadno dodati.

42. Nažalost, ovaj prekrasan pogled na južni gradski zid, koji je razigran kompleksom zgrada komunalne uprave i patricijskim palačama, koje su na njemu izgrađene, narušen je gradnjama koje su počele koncem XV i početkom XVI stoljeća. Naslonjene na gradskom zidu, kao svojevrsnom gradskom balkonu, ove su zgrade, posebice patricijske palače porodica Jakšić, Paladinić, Hektorović, Gazarović i drugih, izražavale i jedan politički stav svojih vlasnika spram grada kao cjeline.

43. Mediteranskom florom Hvara, fasciniran je i prije spomenuti hodočasnik Felix Faber, koji kaže da čitavo mjesto intenzivno miriše eteričnim biljkama (levandom i ružmarinom), te navodi da je već tada bilo pokušaja da se u njegovoj domovini — Njemačkoj, presade ove biljke, ali naravno, bez uspjeha. *Evagatorium in Terrae Sanctae...*, str. 364.

44. Lewis Mumford, *Grad u historiji, Zagreb 1968, str. 314—355.*

45. Nikša Petrić, navedeno djelo, str. 450—453.